

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

ŠPELA HABULIN

Socialna poezija Vinka Möderndorferja

Diplomsko delo

Mentorica: red. prof. dr. Irena Novak Popov

Univerzitetni študijski
program prve stopnje:
Slovenistika

Ljubljana, 2015

Zahvala

»Pesem je edino živo bitje na svetu, ki ne zna lagati.«

(Vinko Möderndorfer)

Za navdihujoče komentarje in nasvete pri pisanju diplomske naloge se zahvaljujem mentorici, red. prof. dr. Ireni Novak Popov. Hvala pa tudi vsem mojim, ki verjamejo vame tudi takrat, kadar sama pozabim verjeti.

Izveček

Socialna poezija Vinka Möderndorferja

Socialna poezija tematizira usode malih ljudi, kritična je do vladajočih slojev in socialnih krivic svojega časa ter se zavzema za njihovo odpravo. Na Slovenskem je bila močno zastopana predvsem v socialnem realizmu med obema vojnama, pa tudi v 70. letih prejšnjega stoletja, v kratkem obdobju neorealizma. V sodobni slovenski poeziji je eksplicitne družbene kritike in izrekanja socialnih krivic manj, pozornost se obrne v intimen svet posameznika. Möderndorferjeva poezija v zbirkah *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011) pri tem predstavlja redko izjemo in se s svojo vsebino uvršča na področje socialne lirike.

Diplomsko delo raziskuje socialno poezijo Vinka Möderndorferja, pri čemer obravnava dve avtorjevi zbirki, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011), v nadaljevanju pa motivno-tematsko analizo petih pesmi, ki se pojavljajo v obeh zbirkah, pri čemer je še posebej poudarjena drža lirskega subjekta do ubesedenega sveta, ki v številnih pesmi distancirano opazuje stanje, s pomočjo ironije, cinizma, (črnega) humorja in groteske pa rahlja resnobo problematike. Analizirane pesmi prinašajo ključne poteze avtorjeve socialne lirike – izrekanje socialnih krivic preko individualnih zgodb malih ljudi, kritiko družbene realnosti in razosebljenih odnosov ter popredmetenosti posameznika v svetu globalnega kapitalizma, pri čemer je njegova simpatija na strani tistih, katerih življenjske usode ubeseduje.

Ključne besede: socialna poezija, družbena kritika, Vinko Möderndorfer, *Prostost sveta*, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*

Abstract

Social poetry of Vinko Möderndorfer

Social poetry theorizes destinies of common people, takes a critical stance towards ruling classes and social injustices of its time and calls for their abolishment. Social poetry in Slovenia was well represented in social realism during the interwar period as well as in the 70's during a short period of neorealism. The contemporary Slovene poetry shows less signs of explicit social criticism and expressions of social injustice, the focus is shifted towards the intimate world of the individual. In these circumstances, the poems of Vinko Möderndorfer in his collections *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) and *Prostost sveta* (2011) represent a rare exception and pertain to the field of social lyricism.

This diploma thesis deals with the social poetry of Vinko Möderndorfer and analyzes two of his poetry collections *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) and *Prostost sveta* (2011). Furthermore, an analysis of themes and motifs in five poems published in both collections is made, especially emphasizing the attitude of the lyrical subject toward the verbalized world, who in many poems distantly observes the situation and – with the help of irony, cynicism, (black) humor and grotesqueness – softens the severity of the problem. The analyzed poems show the key characteristics of author's social lyricism – expressions of social injustices through individual stories of common people, criticism of the social reality and depersonalized relationships as well as objectification of the individual in a world of global capitalism, whereat his sympathy is linked towards those whose life destinies he verbalizes.

Key words: social poetry, social criticism, Vinko Möderndorfer, *Prostost sveta*, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*

Kazalo vsebine

Uvod	1
Vinko Möderndorfer	2
Socialna poezija.....	3
Sodobna slovenska poezija.....	5
Möderndorferjev pogledi na angažiranost v literaturi	6
Značilnosti Möderndorferjeve poetike v zbirkah <i>Pesmi iz črne kronike: stanje bp</i> (1999) in <i>Prostost sveta</i> (2011).....	7
Primerjava zbirk	10
Analiza pesmi	12
Skupne značilnosti analiziranih pesmi	12
1.	13
2.	15
Balada petinštiridesetletne delavke – namenjena novi oblasti – ko so ji povedali da njene tovarne jutri ne bo več	16
Časi	19
Balada	20
Zaključek.....	26
Viri in literatura	28
Viri.....	28
Literatura	28

Uvod

Poezija je vselej odsevala duh časa, v katerem je nastajala. Kako se na čas surovega kapitalizma, ki smo mu priča in v katerem je posameznik razosebljen, zreduciran na številke, tržno blago brez cene in kot tak zamenljiv, njegova življenjska usoda pa povsem irelevantna, odziva danes, je vprašanje, ki si ga postavljam kadar koli, ko berem sodobno slovensko poezijo. Na kakšen način lahko z literaturo kritiziramo obstoječ sistem in izrazimo nemoč posameznikov znotraj njega ter opozarjamo na družbene anomalije, se zdijo v današnjem času izjemno aktualna vprašanja in prav njihova aktualnost me je spodbudila k pisanju diplomskega dela o tem področju. Ali lahko poezija spreminja svet in kako to počne?

Socialna poezija nastaja v času velikih družbenih razlik in krivic, v času gospodarskih kriz in izgube splošnih človeških vrednot, zato da bi s prstom pokazala na probleme v družbi in se zavzela za njihovo odpravo. In čeprav je družba danes razslojena kot še nikoli, ljudje pa v kapitalističnem labirintu in ob neprestanem menjavanju političnih elit na oblasti pogosto izgubljeni in nemočni, se sodobna slovenska poezija umika v svet intime, eksplicitne družbene kritike pa je malo, večinoma je podana le posredno. Möderndorferjeva poezija v zbirkah *Pesmi iz črne kronike* (1999) in *Prostost sveta* (2011), ki ju obravnavam v svoji diplomski nalogi, je drugačna. S svojo vsebino se umešča v prostor socialne lirike, saj ostro kritizira družbeno realnost in opozarja na socialne krivice današnjega časa.

V svojem diplomskem delu raziskujem dve avtorjevi zbirki, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011). V uvodnih poglavjih predstavim avtorja in njegovo umetniško ustvarjanje, poezijo omenjenih zbirk pa umestim v prostor socialne poezije in sodobne slovenske poezije. Nato nekaj pozornosti namenim Möderndorferjevemu pogledom na angažiranost v literaturi, saj se mi zdijo pomembni za razumevanje obravnavane tematike.

Diplomsko delo prinaša raziskavo splošnih značilnosti Möderndorferjeve socialne poetike in primerjavo zbirk, v nadaljevanju pa motivno-tematsko analizo petih pesmi, ki ubesedujejo ključna vprašanja in značilnosti Möderndorferjeve poezije in se pojavljajo v obeh zbirkah, pri čemer je še posebej izpostavljena drža lirskega subjekta do ubesedene stvarnosti.

Avtor v enem izmed svojih razmišljanj zapiše, da so mu prav pesniki »odkrili, da beseda ni namenjena samo sporazumevanju, da lahko odkriva in ustvarja svetove« (2013: 45). Svet, ki ga v svoji poeziji odkriva Möderndorfer, je krut, neprizanesljiv in surov do življenjskih usod malih

ljudi in brezpravnih množic, a zato še toliko bolj vreden ubeseditve. »Pesem je [namreč] edino živo bitje na svetu, ki ne zna lagati« (Möderndorfer 2013: 46).

Vinko Möderndorfer

Vinko Möderndorfer zagotovo spada med najplodnejše in najbolj vsestranske slovenske umetnike. Rodil se je leta 1958 v Celju, na ljubljanski Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo je diplomiral iz režije, svojo poklicno pot pa nadaljeval v slovenskih gledališčih, na radiu in televiziji (Almanah Svetovni dnevi slovenske literature 2006: 49–50).

Diapazon Möderndorferjevega umetniškega ustvarjanja je izjemno širok, poleg gledališke, radijske, televizijske in filmske režije in predanosti gledališču ostaja literatura njegova velika ljubezen. Je pravi »umetniški poliglot«, njegov izjemno obsežen opus vključuje poleg poezije tudi prozo in dramatiko, piše radijske igre, filmske scenarije, otroško literaturo pa tudi esejistiko, njegova dela so prevedena v številne tuje jezike (Novak 2003: 73).¹ Je prejemnik mnogih nagrad, med njimi nagrade Prešernovega sklada, Župančičeve, Ješkove, Grumove, Šeligove nagrade, leta 2009 tudi nagrade čaša nesmrtnosti ali velenjica za desetletni vrhunski pesniški opus.² A kot pravi sam, je v prvi vrsti pesnik in »biti pesnik je brez dvoma stanje duše« (Möderndorfer 2013: 39) in prav kot pesnik se je najprej prestavil slovenskemu kulturnemu prostoru.

Svojo pesniško pot je začel v drugi polovici sedemdesetih let, ko je slovenska poezija doživljala številne spremembe. (Ultra)modernizem in neoavantgardistična poetika sta se vsebinsko in formalno počasi izčrpala, kar je zaznal tudi mladi Möderndorfer, ki je navezal na poetiko intimizma iz petdesetih in začetka šestdesetih let (Kos 2009: 45–46, Novak 2003: 75). Kasneje je avtor v svoj pesniški jezik vključil nekatere postopke, ki sta jih vpeljala predvsem radikalni modernizem in neoavantgardizem, vendar ti postopki niso bili nikoli sami sebi namen, temveč so bili vselej del trdnejše sporočilnosti in bolj tradicionalne strukture pesniškega jezika (Novak 2007: na platnici).³ Oblikoval je povsem samosvojo poetiko, tako v obliki kot vsebini. Ni sledil

¹ SiGledal.org. *Vinko Möderndorfer*.

http://www.sigledal.org/geslo/Vinko_M%C3%B6derndorfer. Dostop: 1. 8. 2015.

² Wikipedia. *Vinko Möderndorfer*.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Vinko_M%C3%B6derndorfer. Dostop: 1. 8. 2015.

³ Nenavadna raba interpunkcije, kontrapunktiranje različnih ritmov in kombiniranje pomensko oddaljenih besed (Novak 2007: na platnici).

literarnim tendencam postmodernizma, temveč je ostal zvest lastni poetiki – osebnoizpovednemu liričnemu bistvu poezije, kot nekakšen 'pesniški samohodec' (Novak 2003: 75–76).

Poglavitni temi avtorjeve poezije sta ljubezen in erotika, pri čemer izstopata predvsem zbirki *Male nočne ljubavne pesmi* (1993) in *Temno modro kot september (in različni ljubezenski e-maili)* (2003).

V devetdesetih letih pa je Möderndorferjeva poezija doživela obrat k družbenopolitičnih temam in predstavlja vzporednico avtorjevim satiričnim komedijam, v katerih izpostavlja »slovensko družbo v času politične in ekonomske tranzicije iz socializma v kapitalizem, [...] kjer ne vlada ljudstvo, temveč novokomponirana politična in ekonomska elita« (Novak 2003: 76–77). Ciril Zlobec v spremni besedi zbirke *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* zapiše, da je Möderndorfer avtor z »izjemnim posluhom za čas, ki ga živimo [...], [saj] v liriki čuti in postavlja sebe v sočasni kontekst svojega naroda in družbe« (1999: 77). Svoj protest do poniževanja malega človeka je avtor izražal tudi z uprizoritvami klasikov, med njimi Cankarja, Brechta, Molièra, Becketta.⁴

Revijalnim objavam pesmi s socialno tematiko v *Delu* (1990) in *Dialogih* (1991) nekaj let kasneje sledi zbirka *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999), katere poetiko nadaljuje zbirka *Prostost sveta* iz leta 2011 in ki ju bom obravnavala v svoji diplomski nalogi.

Socialna poezija

Socialna poezija ima v literaturi dolgo zgodovino. Socialne pesmi so pesmi, ki izražajo družbena nasprotja, opozarjajo na bedo malih ljudi in se borijo za družbeno preobrazbo. Nastajajo predvsem v času velikih družbenih razlik in krivic ter gospodarskih kriz.⁵

Tradicija socialne poezije v slovenski literaturi je dolga in močna, še posebej v obdobju socialnega realizma med obema vojnama (1930–1941), ki je sledil veliki gospodarski krizi.

⁴ SiGledal.org, Vinko Möderndorfer.

http://www.sigledal.org/geslo/Vinko_M%C3%B6derndorfer. Dostop: 1. 8. 2015.

⁵ »Pojem **mali človek** označuje posameznika brez pomembnega družbenega položaja, vpliva in premoženja. (SSKJ) Vse moči uporabi, da preživi sebe in svojo družino, nima velikih življenjskih načrtov in višjih ciljev, ne posega v družbeno dogajanje in zgodovino, ampak srečo išče v sferi zasebnosti«. Wikipedia. *Mali človek*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Mali_%C4%8Dlovek. Dostop: 10. 8. 2015.

Vrača se k vsakdanji, aktualni stvarnosti, izraža svojo zaskrbljenost za usodo malih ljudi (kmetov, delavcev), za svet, ki ustvarja nove sužnje in se kritično opredeljuje do vladajočih slojev. Predstavniki socialnega realizma v poeziji na Slovenskem so bili predvsem Tone Seliškar, Mile Klopčič, Ivo Brnčić, Igo Gruden, čeprav je bila proza v tem obdobju močnejše zastopana, tu izstopajo Prežihov Voranc, Miško Kranjec, France Bevk, Anton Ingolič, Ciril Kosmač.⁶

Obrat k socialni tematiki, malemu človeku, stiku z resničnostjo na verističen in neposreden način prinaša tudi neorealizem v 70. letih prejšnjega stoletja, njegova predstavnika sta predvsem Tone Kuntner in Ervin Fritz (Novak Popov 2014: 17).

Tudi Möderndorferjeva poezija obravnavanih zbirk najde svoj navdih v socialnih krivicah svojega časa in se v tem smislu navezuje na omenjene predhodnike. A to počne na osnovi drugačnega družbenega ozadja, ki ga kroji predvsem današnji kapitalistični sistem.

Tudi Ervin Fritz v spremni besedi zbirke *Prostost sveta* zapiše, da se Möderndorferjeva poezija v socialno, politično in angažirano poezijo uvršča predvsem s svojo vsebino, pri čemer nadaljuje predvojno socialno liriko in raste iz istih osnov kot revolucionarna partizanska lirika. Ob tem pa izpostavi vpliv vmesnega obdobja drugačne pesniške prakse (povojnega intimizma, modernizma in postmodernizma) ter drugačnega družbenega ozadja, iz katerega se oplaja Möderndorferjeva lirika. Ta je utemeljena z novo družbeno formacijo, ki je nastala, ko je nova oblast izrinila socializem, gre torej za obdobje tranzicije in kapitalizma na Slovenskem, ki je transformiralo življenje v vseh pogledih in ga, predvsem za nižje sloje, naredilo neznosnega (Fritz 2011: 71–72).

Boris A. Novak ugotavlja, da gre v Möderndorferjevih pesmih s socialno tematiko za odkrito in direktno izražanje vrednostnega sistema, značilnega za marksistično *kritiko vsega obstoječega* ter za dviganje pesniškega glasu zoper brezposelnost in izkoriščanje delavcev, pri čemer naj bi se avtor navezal na tradicijo politične in kritične poezije, kakršno sta pisala Bertolt Brecht ali Jacques Prévert, v slovenskem prostoru pa, kot že omenjeno, Ervin Fritz, Andrej Brvar in delno tudi Janez Menart (Novak 2003: 77).⁷

Fritz izpostavi, da prav socialno pesništvo Vinka Möderndorferja »skupaj z redkimi soustvarjalci orje ledino angažiranega, upornega novega kritičnega realizma« (2011: 71). Omenjena literarna praksa bi bila v prihodnosti potrebna globlje analize glede na njeno

⁶ Wikipedia. *Socialni realizem*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Socialni_realizem. Dostop: 10. 8. 2015.

⁷ Andrej Brvar predvsem v svoji mladostni fazi, s pesniškim prvencem *Slikanica* (1969) (Novak 2003: 77).

družbeno ozadje in literarne vplive v preteklosti (predvojni socialni realizem, revolucionarno književnost narodnoosvobodilnega boja, neorealizem v 70. letih, pa tudi glede na vpliv drugih literarnih tokov, ki se z družbeno kritiko niso ukvarjali oziroma so se z njo ukvarjali le posredno).

Sodobna slovenska poezija

Obdobje sodobne slovenske književnosti se je začelo uveljavljati po letu 1945, bolj zgoščeno pa po letu 1960, ko so se tudi širom Evrope dogajale številne družbene spremembe. V 80. letih prejšnjega stoletja, v času velikih političnih in kulturnih preobratov, so se v slovenski literaturi začele odvijati spremembe.⁸ Literatura čedalje bolj postaja zmes različnih vplivov in oblik, zanjo je najbolj značilen literarni eklekticizem, ki pomeni neenotnost sodobne slovenske literature, soobstajanje in prepletanje različnih pojavov, tokov, poetik (Zupan Sosič v Klajn 2013: 6).

Pluralizem avtorskih poetik, soobstoj in medsebojna komunikacija različnih tokov in smeri ter posledična nezvedljivost na skupni imenovalec pa še posebej velja za obdobje po letu 1990, zaradi zunanjega kapitalskega pritiska pa je opaziti tudi drugačen, obrobni položaj kulture v družbi (Novak Popov 2014: 17–31).

Z nastankom nove države se »vélike teme« v slovenski literaturi umaknejo »malim« temam – gre za prevlado zasebnosti nad kolektivnostjo, za izpisovanje intimne, ne več družbene problematike (Zupan Sosič 2011: 95–102).⁹

V sodobni slovenski poeziji zadnjega obdobja ne gre za izrekanje univerzalnih resnic, temveč za umikanje v intimen svet, ki o velikih eksistencialnih vprašanjih govori skozi trenutek, fragment, majhno zgodbo in razpoloženje (Novak Popov 2006: 9–10, 2014: 28–29). Pesnikov interes se »usmeri v lastno eksistenco, zavezano pesnjenju, in v raziskovanje intimnih odnosov. Razmislek o negativni izkušnji zgodovine sprožijo predvsem vojne v novih državah bivše Jugoslavije in iluzija preloma ob prehodu iz 20. v 21. stoletje, sicer pa gre za skoraj apolitično poezijo« (Novak Popov 2014: 27).

⁸ Novak Popova omenja »družbene in kulturne spremembe (civilna gibanja, politično opozicijo, alternativne subkulture, umetnost retrogarde), ki so v nadaljevanju pripeljale do demokratizacije, pluralnosti, osamosvojitve in reintegracije v evropske povezave« (2014: 32).

⁹ Zupan Sosičeva v zvezi s tem uvaja termin nova emocionalnost (glej 2011: 102).

Möderndorferjeva poezija v zbirkah *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011) v tem smislu predstavlja antipod zgoraj opisanim značilnostim sodobne slovenske poezije zadnjega obdobja, saj se avtor jasno odziva na družbeno realnost in »opozarja na dileme sodobnega sveta« (Vincetič 2011: 1502), pri čemer pa zavzema različno držo, ki jo bom posebej obravnavala v nadaljevanju diplomske naloge.

Möderndorferjev pogledi na angažiranost v literaturi

Pri obravnavi Möderndorferjeve socialne poezije se mi zdi smiselno predstaviti tudi avtorjeve poglede na angažiranost v literaturi in na vprašanja o moči literature pri spreminjanju sveta, saj je prav družbena angažiranost inherentno povezana s pesnikovim umetniškim ustvarjanjem.

V *Izdelovalcu zvonov: Razmišljanjih o literaturi, gledališču, filmu in drugih rečeh*, Möderndorfer zapiše, da je umetnost »poklicana zato, da kaže času, posamezniku in narodu zrcalo« (2013: 9). O vlogi umetnosti pri spreminjanju posameznika in sveta v nekem intervjuju pove: »Gledališča in umetnost širše imajo morda moč za spreminjanje posameznikove duše. Spreminjajo posameznika in zato sam še zmeraj verjamem, da je lahko gledališka predstava v tem pogledu revolucionarno dejanje. Če pa umetnost lahko spreminja posameznika, potem lahko spremenjen posameznik zagotovo spremeni tudi svet. Treba je biti malce naiven. Samo barabe niso naivne. V politiki je naivnost enaka nesposobnosti, v življenju pa je naivnost v resnici poštenost« (Möderndorfer v Horvat 2012).

Pesnik verjame v družbeno funkcijo umetnosti, prepričan je, da lahko tudi s pesmijo opozorimo na probleme v svetu, in pravi, da je pesnik lakmusov papir v družbi, ki mora občutljivo opazovati dogajanje in ga tudi neprenehoma reflektirati (Möderndorfer v Horvat 2012), kar avtor s svojim vsestranskim umetniškim delom, ki zadeva družbeno kritiko (predvsem v gledališču), ves čas tudi dokazuje.

Prepričan je, da je kritičnost na umetniški način smisel ustvarjanja: »Meni se kritičnost zdi smisel ustvarjanja. Ustvarjaš zato, da nekaj poveš o svetu. Sem zagovornik kritične umetnosti, katere cilj je, da svetu kaže zrcalo: kakšen je, da ga komentira, kritizira, seveda na umetniški način in ne na način pamfleta ali plakata. To veliko bolje počnejo novinarji, komentatorji. Umetnost ima še to nalogo, da v svetu pokaže na tiste stvari, ki so univerzalnega značaja, ni pa

nujno. Umetnosti nikakor ne razumem kot zabavo ali kot izpolnitev prostega časa« (Möderndorfer v Golubov 2013).

Verjame, da je prav poezija tista oblika umetnosti, ki najbolj intenzivno omogoča družbeno angažiranje: »Zagotovo [to najbolj omogoča] poezija. Primer partizanske poezije je dober primer tega, kako je poezija lahko lepa in obenem angažirana, prav tako gledališče in zaradi množičnega dosega tudi film. Nikoli pa ne razmišljam o tem, da bi angažirano zgodbo napisal v obliki, ki bi dosegla največ ljudi, ker bi me to blokiralo« (Möderndorfer v Teran Košir 2013).

Ob tem se zaveda spolzkosti terena, možnosti, da avtor pri svojem ustvarjanju zdrsne v tendenčnost, v propagiranje ideje na račun literarnosti, se pravi nadčasovnosti poezije. O tem v enem izmed intervjujev pravi takole: »Vedno obstaja nevarnost, in kadar se to zgodi, poezija nedvomno trpi. Mislim pa, da mora biti pesnik kot nekakšen lakmusov papir sveta, vedno angažiran. Skozi pesnika se svet pretaka na drugačen način kot skozi ostale ljudi. Tudi kadar piše ljubezensko poezijo ali pa v družbi vlada zatišje, je pesnik občutljiv na svet. Ne verjamem, da obstajajo angažirani in neangažirani pesniki; pesnik je vedno angažiran, to je njegova dolžnost. V časih družbenih vrenj je ta angažma seveda malo drugačen - slabo pa je, kadar pesnik stopi v službo politike, ideologije. Izvrsten slovenski pesnik Tone Kuntner je po mojem mnenju ta hip preveč v službi ideologije. Pred kratkim je izšla pesniška zbirka *Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja* Karla Destovnika - Kajuha. Pesmi so nastale v zelo burnem času vrenja in okupacije – nedvomno gre za angažirane pesmi, ki pa so prestale preizkus časa in imajo svojo literarno vrednost, ki se je ohranila, čeprav so tisti časi že minili« (Möderndorfer v Jurc 2013).

Značilnosti Möderndorferjeve poetike v zbirkah *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011)

V pričujočem poglavju bom predstavila glavne značilnosti Möderndorferjeve poetike obravnavanih zbirk, v nadaljevanju diplomske naloge pa bom zbirki primerjala in izpostavila njune razlike, prav tako pa bom tematsko-motivno analizirala pesmi, ki se pojavljajo v obeh omenjenih zbirkah in ki tematizirajo ključne probleme, o katerih spregovori avtor v svoji socialni poeziji. O drži lirskega subjekta do ubesedenega sveta pa bom posebej razglabljala pri analizi izbranih pesmi.

Za poezijo obravnavanih zbirk je značilna socialna, pogosto tudi delavska tematika, ki ostro kritizira kapitalistični sistem, ker je popredmetil človeka v »nezanimivo dolgočasno dejstvo / ki ni niti toliko pomembno / da bi o njem napisali popevko« (Möderndorfer 2011: 7).

Avtor poleg socialne obravnava še druge tematike, pri čemer izstopajo ljubezenska (npr. *Balada, Bila sta resnično lep par*), družinska (cikel pesmi *Ko sem bil še otrok*, pesmi *Stara mati, Moje otroštvo, Jaz in smrt, Kaj sta mi dala starša*), zgodovinska (cikel pesmi *Moj stric je bil partizan, Ko je bil prvi maj*) in deloma tudi poetološka tematika (npr. *Rojstni dan*), a vselej zato, da bi preko njih opozoril na globlje socialne in družbene probleme današnjega časa.

Möderndorfer ubeseduje svet prikrajšanih, kar počne večinoma preko individualnih, konkretnih zgodb in njihovih eksistencialnih stisk (npr. *Balada, Bila sta oče in sin, Ko je udaril po mizi, Nisem kriva, Pred desetimi leti* itd.), ki preraščajo v univerzalnost in posredujejo širšo sliko družbene realnosti in sveta, ki ni po meri malega človeka. Pesnik je v obravnavanih zbirkah predvsem »zgodbar« (Vincetič 2011: 1501), saj večinoma s pomočjo naracije in deskripcije slika vsakdanje usode ljudi. Avtor sam pravi, da gre za resnične zgodbe, ki jim je želel dati pesniško formo in da je tudi sicer socialna lirika v svoji poetični naturi najmanj izmišljena lirika (Möderndorfer v Horvat 2012). Tudi Goran Dekleva v recenziji zbirke *Prostost sveta* ugotavlja, da usode ljudi, ki jih ubeseduje avtor, »še zdaleč niso samo strogo individualne, docela neponovljive, ampak vselej vsaj malo tudi strukturne« (2011: 16), Zlobec v spremni besedi zgodnejše izmed zbirk piše o individualnih primerih s simbolno in sociološko močjo posplošitve, tipizacije (1999: 78).

Poleg 'portretnih' pesmi so številne pesmi (predvsem v zbirki *Prostost sveta*, npr. *Strah je votel, Le vkup le vkup, Ali živimo v diktaturi, Oblika svobode, V tvojem imenu, Rekli so nam, Ti in oni, Sveta jeza*, pa tudi *Ampak ampak, Balada petinštiridesetletne delavke namenjena novi oblasti – ko so ji povedali da njene tovarne jutri ne bo več* idr. iz zbirke *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*) zgrajene okrog antagonizma med »mi« in »oni«, med izkoriščanimi in izkoriščevalci, kar jim daje dodaten subverziven naboj. Mestoma se mogoče zdi, da so to pesmi, ki bi lahko zapadle v tendenčnost, ki jo pogosto očitajo socialni liriki. A potrebno je poudariti, da ne gre za programsko poezijo, ki bi vsebovala željo po propagiranju politične ideologije in nekakšen vizionarski pogled na prihodnost, temveč so to pesmi, ki so našle svoj navdih v krivicah sodobnega sveta, pesmi, ki so zrastle iz jeze, gneva in želje po spremembi neznosnega vsakdanjika, v katerem živimo, pri čemer je v zgodnejši izmed zbirk zaznati več čustvene distance in neprizadetosti kot v kasnejši. Kljub temu pa sprožajo vprašanja o estetski nujnosti literature, o vprašanju literarnosti, estetske prodornosti na račun družbene angažiranosti. Gre za

kompleksna vprašanja, ki bi jih bilo znotraj obravnavane tematike vredno raziskati, a zahtevajo globljo analizo, zato ne želim sklepati prehitrih zaključkov in jih na tem mestu samo omenjam ter spodbujam k razmisleku.

Möderndorferjeva poezija obravnavanih zbirk je veristična: gre za vsebinsko enostavne, povedne pesmi z jasnimi in konkretnimi podobami, za komunikativno in širšim množicam razumljivo poezijo, pri čemer prevladuje delavska motivika, delno tudi socialistična, pojavljajo se motivi s socialnega dna, motivi brezposelnosti, samomora, osebnih in družinskih tragedij, tragičnih ljubezenskih zgodb, alkoholizma, partizanstva, dogodkov iz polpretekle zgodovine, smrti, spominov na otroštvo.¹⁰

Avtorjeva poezija prinaša kritiko globalnega kapitalizma, ki je razosebil medčloveške odnose, posameznika pa popredmetil v zamenljivo tržno blago, sredstvo za dosego profita. Znotraj tega sistema postanejo človeške usode samo kolateralna škoda, ki nastane v procesu akumulacije kapitala. Na to opozarja tudi brezimnostjo junakov, ki so nemalokrat zreducirani na številke, kar še dodatno vnaša zavest o njihovi zamenljivosti, hkrati pa odkriva strukturni problem – nemoč posameznikov znotraj kapitalističnega labirinta brez izhoda.

Številne pesmi nosijo v sebi ironičen, tudi avtoironičen podton in na ta način onemogočajo zdrs v patetičnost, retoričnost, resnobno oziroma nostalgično vzdušje ter težo eksistencialnih stisk pa avtor rahlja s (črnim) humorjem, cinizmom in grotesko.¹¹ Motiviki, lirskemu subjektu in njegovi drži do ubesedenega sveta se bom še podrobneje posvetila v nadaljevanju diplomskega dela.

Jezikovnega eksperimentiranja je malo. Möderndorferjev jezik je enostaven, nezapleten, mestoma vulgaren, poudarek je predvsem na sporočilnosti.¹² Pesmi so pisane v prosti obliki, v prostem verzu, avtor ruši pravopisno normo z redukcijo ločil in velike začetnice – zgodnejša izmed obeh zbirk ju deloma še ohranja, kasnejša, *Prostost sveta* pa popolnoma krši pravopisno normo in v celoti odpravi rabo ločil in velike začetnice. Zagotovo gre pri tem za odsev modernizma, ki omogoča bralcu večpomensko razumevanje besedil.

Möderndorfer v svojo poezijo vnaša dodatne pomenske razsežnosti z vpeljavo intertekstualnosti, pri čemer se citatno in dialoško navezuje na nekatere slovenske in tuje

¹⁰ Verizem je tudi na sploh značilnost Möderndorferjeve poezije, sicer večinoma prepojene z erotiko (Zupan Sosič 2008: 158).

¹¹ Glej tudi Vincetič 2011.

¹² To pri analizi avtorjeve erotične poezije v svoji diplomski nalogi ugotavlja tudi Urška Klajn (2012: 12).

literarne klasike (npr. Kocbek, Trubar, Fritz, Shakespeare, Różewicz), aludira na pomembne zgodovinske osebe, izjave in dogodke ter dela (npr. Lenin, križarka Avrora, oktobrska revolucija, dan upora proti okupatorju, Sveto pismo, pesmi Edith Piaf) in se spogleduje s socialistično in svetopisemsko simboliko.

Primerjava zbirk

Prva izmed dveh obravnavanih zbirk, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*, je izšla leta 1999. Uvodni pesmi *Ampak ampak* sledi šest razdelkov zbirke – *Pesmi iz črne kronike, Vsakdanje balade, Moj stric je bil partizan, Ko sem bil še otrok, Stanje bp* in zadnji, *Hvala bogu še vedno sem ateist*, skupno 40 pesmi.

Pesmi vpeljujejo socialno tematiko in kot vsa socialna lirika, je tudi Möderndorferjeva svoj temeljni navdih našla v socialnih krivicah svojega časa. A to počne brez vizionarskega načrta za prihodnost in političnega opredeljevanja. Gre za diagnosticiranje družbenega stanja, kakršno je, ob površnem branju bi lahko celo trdili, »brez avtorjeve emocionalne soudeležbe, kot bi samo cinično ugotavljal [stanje, ki ga prinaša že naslov zbirke] – *stanje bp* (brez posebnosti)« (Zlobec 1999: 77). Pesnik razgalja zatohlo resničnost, a hkrati ne ponuja rešitve, svet opazuje z distance, dokumentaristično in ga v vsej svoji tragični brezizhodnosti tako tudi predstavlja. Zlobec v spremni besedi zapiše, da je prav ta »poetsko diagnostična slika [...] že sama po sebi sodba in obsodba stanja« (1999: 78), ki ga prikazuje, saj v zbirki ne gre za eksplicitno kritično sodbo, zbirka ne poziva, temveč s prikazovanjem krute realnosti s prstom pokaže na družbene anomalije. Usode malih ljudi, njihove presunljive osebne tragedije, kakršne slika Möderndorfer, pa v bralcu vzbujajo empatijo do junakov, hkrati pa jezo, tudi bes do današnjih krivic.

Vse pesmi v zbirki so zapisane v prosti obliki in prostem verzu, poudarek je predvsem na sporočilnosti pesmi. Avtor z redukcijo ločil ruši pravopisno normo. Pika se v zbirki ne pojavi niti enkrat, tudi vejica le citatno, kar v bralcu vzbuja občutek izmuzljivosti, fluidnosti, klicaji in vprašaji pa se pojavljajo samo, kadar želi avtor še posebej poudariti kakšno misel, vprašanje in opozoriti na njuno pomembnost. Velika začetnica ločuje posamezne kitice in stavke ter tako bralca usmerja pri branju, na ta način pa dopušča manj poljubnosti in s tem tudi možnosti večpomenskega razumevanja besedila, ki bi ju lahko vnašala redukcija pik in vejic, kot kasnejša *Prostost sveta*, kjer je redukcija tako ločil kot velike začetnice popolna.

Pesmi v obeh zbirkah so veristične, povedne, jezik enostaven, nezapleten in razumljiv, mestoma tudi vulgaren, kar še dodatno govori o resničnosti jeze, gneva, obupa, ki jih doživljajo Möderndorferjevi junaki pesmi.

Druga izmed obravnavanih zbirk, *Prostost sveta*, je izšla leta 2011 pri založbi Knjižna zadruga, in prinaša 49 pesmi ter zaključno *Sveto jezo*, pridigo, s katero avtor zaključuje zbirko. Gre za prozni tekst, v kateri prevzame formo Trubarjeve pridige in na oster ter zelo ekspresiven način kritizira razmere v družbi in poziva Slovence k spremembam. Avtor je tekst napisal že pred izdajo zbirke, za časopis Delo in ob objavi naletel na številne burne odzive. Sam je v nekem intervjuju pojasnil, da *Sveta jeza* ni literarni izdelek, temveč iskreno občutenja stanja v družbi, pri čemer je uporabil formo pridige, saj le-ta omogoča izpovedovanje resnice na oster in neposreden način (Möderndorfer v Horvat 2012).

Šest izmed objavljenih pesmi lahko beremo že v zbirki *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* *Odpustili so jih enainštirideset, Nisem kriva, Balada, Časi, Pred desetimi leti, Treba je vedeti.*

Naslovno sintagmo, *Prostost sveta*, si je avtor izposodil v četrtem verzu prve kitice Internacionale, himne mednarodnega delavskega gibanja in svetovnega simbola boja proti izkoriščanju, s katero hkrati začenja svojo zbirko: »*Vstanite v suženjstvo zakleti, / ki jarem vas teži gorja. / Zdaj pravda stara v borbi sveti / vas kliče za prostost sveta*« (Möderndorfer 2011: 5). »Citirani verzi napovedujejo pesmi s socialno tematiko, pesmi o malem človeku za malega človeka« (Radaljac 2012). Da gre tudi v tej zbirki za pesmi s socialno, delavsko tematiko pa nas opominja tudi provokativna izbira revolucionarno-proletarskih simbolov na naslovnici – rdeča peterokraka zvezda ter srp in kladivo kot simbola komunizma in delavskega razreda (Vincetič 2011: 1500).

Pomembno mesto v obeh zbirkah zavzema motiv brezposelnosti, ki nagovarja k premisleku o ujetosti in nemoči posameznika v globalnem kapitalizmu, kjer postanejo življenjske zgodbe ljudi nepomembne, odnosi razosebljeni, posameznik pa pogosto anonimen, zreduciran na številke. Motiv otroštva (cikel pesmi *Ko sem bil še otrok, Moj stric je bil partizan*, pesmi *Stara mati, Moje otroštvo, Jaz in smrt, Kaj sta mi dala starša*) je močneje zastopan v zgodnejši izmed zbirk, spomini na otroštvo pa največkrat predstavljajo antipod današnjemu času, ki je prežet z deziluzijo in razočaranjem. Znotraj pesmi, ki tematizirajo otroštvo, je moč zaznati nekatere avtorjeve avtobiografske elemente, ti se pojavljajo tudi zadnjem ciklu zbirke *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*, v ciklu *Hvala bogu da sem ateist*, kjer s pomočjo ironije in humorja Möderndorfer tematizira tudi lastno pesniško poslanstvo (npr. pesem *Rojstni dan*).

Pesnik v *Prostosti sveta* ne skriva svoje angažiranosti, želi opozoriti na probleme in zbuditi ljudi iz apatije, govoriti v njihovem imenu. Zbirka nosi bolj subverziven naboj kot zgodnejša *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*, bes in gnev, pa tudi razočaranje in obup nad družbeno realnostjo se zdita močnejša kot v prvi zbirki, pravzaprav gre za »odraz sveta, ki kriči po spremembi« (Fritz 2011: 72). Fritz zapiše, da avtor »emancipatorske napore nižjih slojev navdihnjeno opazuje, spremlja in zarisuje, seveda pa tudi spodbuja, angažirano in strastno, z vsemi sredstvi literarne bojevitosti: s pritrjevanjem protinasilju do nasilnikov, z ironijo, s sarkazmom do nasilja, ropa in brezpravja, ki nastopajo v modernih oblačilih pravšnosti in normalnosti« (2011: 74).

Poleg 'portretnih' pesmi, ki jih beremo že v prvi izmed obravnavanih zbirk, pa je tu večje število takih, kjer v ospredje stopa antagonizem med oblastjo in delavci, med izkoriščanimi in izkoriščevalci, med »mi« in »oni«, in ki znotraj tega antagonizma bolj pozivajo k družbenemu boju (npr. *Strah je votel*, *Le vkup le vkup*, *Ali živimo v diktaturi*, *Oblika svobode*, *V tvojem imenu*, *Rekli so nam*, *Ti in oni*, pa tudi zaključni tekst, pridiga *Sveta jeza*).

Analiza pesmi

V nadaljevanju bom motivno-tematsko analizirala pet pesmi, ki se pojavljajo v obeh obravnavanih zbirkah in ki ubesedujejo ključna vprašanja in značilnosti Möderndorferjeve socialne poezije, pri čemer bom pozorna tudi na držo lirskega subjekta do ubesedene stvarnosti. Pri analizi sem upoštevala zgodnejši zapis pesmi, iz zbirke *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*, ki deloma še ohranja veliko začetnico in ločila.

Skupne značilnosti analiziranih pesmi

Analizirane pesmi prinašajo odzive na družbeno nepravilnost, kritiko materialističnega sveta in kapitalističnega sistema, s katerima je zaznamovan današnjik. Obravnavanim pesmim je skupna problematika razosebljenosti, popredmetenosti posameznika v svetu globalnega kapitalizma, kar avtor sporoča predvsem s pomočjo delavske tematike in motivov brezposelnosti. Znotraj omenjenega sistema je posameznik nemalokrat zreduciran na številke, neimenovan, anonimen, kar prinaša zavest o njegovi zamenljivosti, nepomembnosti v imenu akumulacije kapitala in pa občutek, da bi lahko bila ubesedena zgodba junakov iz pesmi tudi

zgodba katerega koli izmed nas, kot avtor tudi eksplicitno zapiše v pesmi *Poznaš jo* (Möderndorfer 2011: 30–31): »*poznaš jo vsak jo pozna / dobila je raka / pozdravila se je / izgubila je službo / raznašala je časopise / in vsak dan popoldne / delala na vrtu [...] poznaš jo vsak jo pozna / tvoja sosedja je / tvoja sestra / tvoja mati*«.

Poleg tega pa je Möderndorferjevim junakom skupna tudi visoka moralna drža, vztrajanje in poskusi spremembe položaja, v katerem so se znašli, ter ohranjanje dostojanstva, človeške integritete kljub hudim eksistencialnim stiskam in tragični brezizhodnosti. To vnaša v poezijo vitalistično noto, pa čeprav gre za posameznike, ki so se znašli v »*nepravem času*« (2011: 56), ki ni »*primeren za življenje*« (2011: 60), temveč je prežet z deziluzijo in razočaranjem.

Lirski subjekt ubeseden svet predstavlja večinoma neprizadeto, brez političnega opredeljevanja, z določeno mero distance, realnost slika tako, kakršna je, s tem pa še dodatno pogloblja zgoraj omenjeno problematiko, saj ne ponuja odgovorov na vprašanja. Na številnih mestih se oprime ironije, cinizma, (črnega) humorja in groteske, kar doprinese k živosti in gibčnosti vtisov, pogloblja sporočilnost in rahlja resnoba, hkrati pa v bralcu vzbuja mešane občutke nelagodja in simpatije do junakov. Z vnašanjem antagonizma med »mi« in »oni«, med delavci in oblastniki, izkoriščanimi in izkoriščevalci pa je moč zaznati tudi avtorjevo držo do snovi, o kateri piše: njegova simpatija je nedvomno na strani *ponižanih in razžaljenih*.

1.

Pred desetimi leti
je pustila prst
v tovarni
Pred tremi leti se ji je obesil mož
(bil je pravi slovenski patriot
zvest svojemu narodu in alkoholu)
Ostala je sama s tremi otroki
in z odrezanim prstom
ki se je odbijal
od valjev v stroju
in potem ostal nekje
med odpadki –

čisto pri dnu

Dobila je odškodnino
ki jo je takoj zapil
takrat še živeči mož

Zdaj so jo odpustili
kot delavski presežek

Nikjer je nočejo vzeti v službo
In neki uradnik je cinično
pripomnil:
*Če bi imeli še vse prste
potem bi se za vas
morda še kaj našlo*

Prva izmed obravnavanih pesmi je v zbirki *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*, oštevilčena s številko 1. (1999: 9), v *Prostosti sveta* pa je naslovljena z uvodnim verzom pesmi, *Pred desetimi leti* (2011: 61).

Beremo o življenjski zgodbi delavke, ki je v tovarniški nesreči izgubila prst, po tem, ko se je obesil njen mož, alkoholik, pa je ostala sama s tremi otroki. Kasneje so jo odpustili kot delavski presežek, zaradi invalidnosti pa ne more dobiti nove službe. Möderndorfer znotraj delavkine življenjske zgodbe spregovori o tabuiziranih temah, kot so brezposelnost, samomor, alkoholizem, invalidnost. Pri tem se poslužuje cinizma in črnega humorja, ko zapiše: »*Pred tremi leti se ji je obesil mož / (bil je pravi slovenski patriot / zvest svojemu narodu in alkoholu)*«, s čimer hkrati pokaže na problematiko alkoholizma, ki je v slovenski družbi globoko zakoreninjen problem, delavkino invalidnost pa prikaže z grotesknimi potezami, odrezan, odpadli del telesa namreč postane odpadke: »*Ostala je sama s tremi otroki / in z odrezanim prstom, ki se je odbijal / od valjev v stroju / in potem ostal nekje / med odpadki – / čisto pri dnu*«.

O tragični usodi delavke subjekt govori neprizadeto, gre zgolj za navajanje dejstev brez eksplicitne sodbe, kot bi samo slikal *stanje bp*, torej stanje, ki je povsem vsakdanje, normalno, sprejemljivo in skozi to prizmo mu uspe opozoriti na ključen problem sodobnega sveta in

sistema, v katerem živimo – to je problem razosebljenosti, popredmetenosti posameznika v svetu, kjer je pomemben samo kapitalski profit, usode ljudi pa ostajajo nepomembne. To doseže predvsem s stopnjevanjem do zadnje, ključne kitice pesmi, ki nam razkrije delavkino globoko eksistencialno stisko: »Nikjer je nočejo vzeti v službo / In neki uradnik je cinično / pripomnil: / Če bi imeli še vse prste / potem bi se za vas / morda še kaj našlo«. V cinični pripombi uradnika je skrit avtorski komentar, ponazorilo brezčutnega tujega stališča, katerega učinek je bralčeva distanca do uradnika in povečano sočutje do delavke in njene prihodnosti; invaliden pomeni neustrezen, nepopoln, brez veljave.

2.

Odpustili so jih enainštirideset:

trije so odšli
ker so bili preveč stari
deset jih je odšlo
ker so bili premalo stari
sedem jih je bilo z Juge
petnajst jih je bilo nekoč v Partiji
(pa še sami ne vedo zakaj so bili njeni člani)
štiri so odpustili
da ne bi kdo kaj rekel
dva sta šla sama

Ostali so ostali znotraj
ograjenega tovarniškega dvorišča
Snažilka je jokala
(odšel je tudi njen ljubimec iz popoldanske smene)

Vidimo se
Vidimo (tovariši)
V nekem drugačnem času
– ni nihče

zakričal za njimi

Pesem je v zgodnejši zbirki označena s številko 2. (1999: 10), v zbirki *Prostost sveta* pa je uvodni verz *Odpustili so jih enainštirideset* (2011: 8) hkrati tudi naslov pesmi.

Besedilo se uvršča v delavsko tematiko in ubeseduje odpuščanje enainštiridesetih tovarniških delavcev, pri tem pa jih razvrsti v skupine na podlagi banalnih razlogov, ki so vzrok za njihovo brezposelnost – merilo za to so neustrezna starost, državljanstvo, politična opredeljenost v preteklosti, ki je postala sporna, pritisk k molčečnosti. Odpuščanje delavcev je prikazano kot dejstvo, povsem vsakdanje početje, delavci so zreducirani na številke in razosebljeni, anonimni, kot taki pa se zdijo povsem zamenljivi. Njihove usode niso omenjene, kakor da so nepomembne, ker se nenehoma ponavljajo. Tudi njihova izguba službe ne spremeni ničesar, stanje ostaja nespremenjeno, *brez posebnosti*, življenje ostalih tovarniških delavcev prav tako (*»Ostali so ostali znotraj / ograjenega tovarniškega dvorišča«*), za svojim ljubimcem joče le snažilka. To postane znak sentimentalnosti v tem okrutnem mehanizmu.

Pesem doseže vrh v zadnji kitici, ki z vzklikom *»Vidimo se / Vidimo (tovariši) / V nekem drugačnem času«* aludira na čas socializma kot na pozitivnejši, drugačen čas, a že v naslednjem verzu (*»ni nihče / zakričal za njimi«*) prinaša deziluzijo, razočaranje in streznitev, saj ostane vzklik neizgovorjen, usode delavcev pa nespremenjene.

Pesem sproža vprašanja o izrabljanju in razosebljanju delavcev, o manku svobode, o ujetosti posameznika v kapitalistični labirint brez izhoda, odgovorov pa ne ponuja in na ta način še dodatno opozarja na brezizhodnost položaja posameznikov.

Balada petinštiridesetletne delavke – namenjena novi oblasti – ko so ji povedali da njene tovarne jutri ne bo več

Nisem kriva
Povem vam kar naravnost
da nisem kriva
Nisem kriva
Če je šlo vse k hudiču
če ste tako mimogrede
(med svojo bitko za oblast)

tudi vi pozabili na nas
Zato vam še enkrat povem
Nisem kriva
če sem se rodila takoj po vojni
v tistem sladkem
zanosu Ljubezni in Smrti
v katerem se brezglavo delajo otroci
Nisem kriva
da je bil moj oče partizan
in moj stric mlad dolenski
domoljub (izginil neznano kje
in neznano kam)
Nisem kriva
da imam petinštirideset let
in da me doslej nikoli
ni nihče nič vprašal
Nisem kriva
da imam tri otroke in zapitega moža
in svoje roke
od vode in mraza
vse razpokane in gnojne
Nisem kriva
če me včasih
(ko dam otroke spat) zagrabi takšna žalost
da bi najraje vrgla z mostu vse tri
in potem še sebe
Nisem kriva
in nočem biti kriva
Začela sem verjeti
da bo zdaj zdaj bolje
in ne dam si tega vzeti
tudi za ceno vaših načrtov
tudi za ceno vaše oblasti
Povem vam še enkrat:

Nisem kriva Nisem kriva
Samo pošteno sem živela življenje
in zdaj me ne bo
nihče (prav noben kurac)
podil iz službe

Tudi *Balada petinštiridesetletne delavke – namenjena novi oblasti – ko so ji povedali da njene tovarne jutri ne bo več* (1999: 12–13), v *Prostosti sveta* (2011: 54–55) poimenovana le z naslovnim verzom, tematizira brezposelnost in prinaša podobno problematiko kot zgoraj obravnavani pesmi, a na drugačen način, tokrat skozi prvoosebno izpoved petinštiridesetletnice.

Gre za zagovor in reakcijo delavke na novico o zaprtju tovarne, preko katere lahko razberemo njeno tragično življenjsko zgodbo. Pesem posnema sodni zagovor obtoženca, ki ponavlja trditev o svoji nedolžnosti, nekrivdi. Ker je problematika brezposelnosti posredovana skozi prvoosebno izpoved delavkine življenjske zgodbe, deluje še bolj pretresljivo kot distanciran opis kolektiva odpuščenih v pesmi 2.

Delavkina anonimnost ponovno implicira razosebljen odnos oblastnikov do delavcev, hkrati pa daje občutek, da bi lahko bila omenjena zgodba tudi zgodba katerega koli drugega delavca ali delavke. Gre za izpoved individualne, konkretne zgodbe, ki dobiva obrise univerzalnosti in opozarja na nemoč posameznika proti sistemu, kar je, kot že omenjeno, ena izmed ključnih potez Möderndorferje poetike v obravnavanih zbirkah. To lirski subjekt dosega tudi z vnašanjem antagonizma med »mi« in »oni« (v tem primeru »jaz« in ogovorjeni »vi«), med delavci in oblastniki, izkoriščanimi in izkoriščevalci (*»Nisem kriva / Če je šlo vse k hudiču / če ste tako mimogrede / (med svojo bitko za oblast / tudi vi pozabili na nas«*, spet drugje piše *»Tudi za ceno vaših načrtov / Tudi za ceno vaše oblasti«*).

Občutja vložnega subjekta so jeza, srd, gnev, globoka žalost in bolečina ter huda notranja stiska, na drugi strani pa subjekt kljub temu izžareva ponos, trmo, poštenost, življenjsko energijo, prepričanost v svojo nedolžnost ter vero v boljši jutri (*»Nisem kriva / in nočem biti kriva / Začela sem verjeti / da bo zdaj zdaj bolje / in ne dam si tega vzeti«*), predvsem pa visoko moralno držo, tudi sicer značilno za junake Möderndorferjeve socialne poezije. Delavkin bes in ogorčenje sta s ponavljanjem verza *»Nisem kriva«* stopnjevana vse do zadnjega, tudi z vnašanjem vulgarizma, ki še dodatno pogloblja občutja lirskega subjekta (*»Povem vam še enkrat: / Nisem kriva Nisem kriva / Samo pošteno sem živela življenje / in zdaj me ne bo / nihče*

(prav noben kurac) / podil iz službe«), predvsem pa se s taistim ponavljanjem izražata delavkina nemoč in brezizhodnost ubesedene situacije.

Časi

Tistim ki trdijo
da je bilo včeraj boljše
bi bilo treba pogledati v denarnice

Tistim ki trdijo
da bo jutri boljše
bi bilo treba zamenjati dioptrijo

Tistim ki trdijo
da je zdaj boljše
bi bilo treba odrezati jajca

Trije časi
a nobeden primeren
za življenje

Pesem *Časi* (1999: 62; 2011: 60) tematizira subjektovo doživljanje časa in problematizira možnosti za kvalitetno, dostojno in srečno življenje v preteklosti, prihodnosti in sedanjosti. Ob tem prinaša deziluzijo, razočaranje, pri čemer se poslužuje humorja (»*Tistim ki trdijo / da bo jutri boljše / bi bilo treba zamenjati dioptrijo*«), vulgarnosti oziroma že kar groteske (»*Tistim ki trdijo / da je zdaj boljše / bi bilo treba odrezati jajca*«), svoje doživljanje pa stopnjuje do zadnje kitice, ki je ključna za razumevanje pesmi: »*Trije časi / a nobeden primeren / za življenje*«.

Vsako izmed teh obdobij subjekt doživlja kot nevzdržno, kot neprimerno za življenje. Njegovo doživljanje časa predstavlja nasprotje doživljanju časa tistih, ki bi jim »*bilo treba pogledati v*

denarnice [...] zamenjati dioptrijo [...] odrezati jajca«. ¹³ Zakaj je temu tako in kdo so tisti, o katerih govori subjekt? Kakšen je čas, v katerem živimo in zakaj je vzdušje v pesmi tako črnogledno, polno brezupa in razočaranja? Na številna vprašanja, ki se porajajo ob branju, pesem ne prinaša odgovorov. Neizgovorjenost pušča pridih zamolčanega, prikritega, bralcu pa omogoča, da si pesem razlaga po svoje in odgovore na vprašanja poišče sam.

A besedilo je potrebno razumeti v kontekstu celotne zbirke, skozi kritiko kapitalističnega sistema, ki ga avtor ves čas komentira, opisuje in obsoja ter skozi prizmo družbenega ozadja, iz katerega je vzniknila njegova poezija. Kaj torej prinaša pogled v preteklost, prihodnost in sedanjost? Kakšni so časi, ki niso »primerni za življenje«? Fritz v spremni besedi zapiše, da je družbeno ozadje in podstat Möderndorferjeve poezije dvajset let restavracije kapitalizma na Slovenskem, ki je dramatično spremenilo življenje v vseh pogledih, tako da je postalo neznosno predvsem za nižje sloje (2011: 72). Znotraj tega je moč uvideti avtorjevo držo do ubesedenega sveta in zaznati, da je njegova simpatija na strani *ponižanih in razžaljenih*, na strani malih ljudi, katerih usode ubeseduje v pesmih in »ki jih kapitalski svet šteje za kolateralno škodo v procesu akumulacije« (Fritz 2011: 73).

Balada

Srečal sem jo
v nepravem času
V času
ki je bil primeren za krik
in ne za smeh
Vendar ona se je vseeno smejala
Njen smeh je bil

¹³ Zaustaviti se je potrebno pri besedni zvezi *pogledati v denarnice* iz prve kitice, saj je implicirano, da so denarnice prazne. Imeti prazno denarnico pa pomeni biti brez denarja, reven. *Zamenjati dioptrijo* v drugi kitici pomeni izboljšati vid tistim, ki s svojo zaupljivostjo in upanjem v prihodnost slabo oziroma nič ne vidijo, pri čemer je videti metonimija za spoznati, vedeti. *Slovar slovenskih frazemov* (2011) pa prinaša razlago frazema »iméti jájca /vulg.; mn., pren., tudi nikal./ upati si narediti kaj drznega, pogumnega, ravnati kot pravi mož. Frazem imeti jajca temelji na dejstvu, da so jajca, tj. moški spolni žlezi, modi, tipična zunanja značilnost predstavnikov moškega spola, preneseno prave moškosti, kar predpostavlja pogum, drznost, moč. Odsotnost tega je izražena z nikalno obliko tega frazema« (Keber 2011: 294). *Odrezati jajca* torej pomeni odvzeti moškost, pogum, drznost, moč.

kot bi zvenelo srebro

Bila je z drugimi ženskami
Zasedle so tovarno
ker že šest mesecev niso dobile plač

Srečal sem jo
v nepravem
času
Njen smeh me je priklical
da sem stopil bliže
k žični ograji
takrat
ko so stavkali že trideseti dan

Imela je osemindvajset let
Od sedemnajstega leta
je delala pri tekstilnem stroju
Ko sem ji bral Shakespearov sonet

Ne
ona nima žametnih oči
Me je svojim temnim pogledom
dolgo gledala povsem nepremično
in ni rekla nič
Samo ljubila se je bolj tiho
tisti večer

Srečal sem jo
v nepravem
času
V času
ki je bil primeren za krik
in ne za smeh

Tudi ko jo je ugriznil
Nemški ovčar
ki so jih varnostniki
nagnali na stavkajoče ženske
je ni zapustila dobra volja
Že naslednji dan
je (z obvezano roko)
spet stala na dvorišču tovarne
in se smejala

Rekel sem ji
da jih bodo nategnili
Tako kot so že vse
Da nima smisla
Da naj si raje poišče drugo službo
Samo začudeno me je pogledala
s svojim temnim pogledom
in ni rekla nič
Ko sva se ljubila
tisti večer
je imela lica mokra
in slana

Potem je vse potihnilo
Pse so odpeljali
Ženske razgnali
Tovarno razprodali
In jaz je nisem videl ves teden

Potem sem ji nesel knjigo
Shakespearovih sonetov
(da bi potolažil svojo slabo vest
ker je z mano vse v redu
ker dobivam plačo

ker ne stojim sredi blatnega dvorišča
in ker me niso obgrizli psi)

Na prvo stran knjige sem ji napisal
ukradeno posvetilo
Zamujeno ljubezensko izjavo:
*Njen smeh poslušam rad, četudi vem,
da zvoki strun prijetneje zvene;
kako boginje hodijo, ne vem,
ko ona hodi – stopa kot ljudje;*
Toda njena vrata so ostala zaprta

Sosed se je pojavil v temnem hodniku
(pri njem sva vedno pila *kafu*)
in pljunil predme:
*Ne treba ona više
tvoje glupe knjige
Otvorila je plin i otišla*

Srečal sem jo
v nepravem času
V času
ki je bil primeren za krik
in ne za smeh
Vendar ona se je vseeno smejala
Njen smeh je bil
kot bi zvenelo srebro

Na temačno ozračje in morebiten tragičen konec opozarja že naslov po mojem mnenju najpretresljivejše izmed vseh pesmi, *Balada* (1999: 24–26; 2011: 56–59).

Prvoosebni lirski subjekt pripoveduje o ljubezenski zgodbi z dekletom, ki že od sedemnajstega leta dela pri tekstilnem stroju. Subjekt jo spozna, ko skupaj z drugimi delavkami stavka, saj že šest mesecev niso dobile plač. A ljubezenska zgodba med njima predstavlja samo okvir, s

pomočjo katerega dobimo vpogled v dekletovo življenjsko zgodbo in hudo eksistencialno stisko. Ljubezen, ki se je med zaljubljenca vnela v »nepravem času«, pa tragičnost samo še pogloblja. To pa avtor dosega tudi z refrenskim ponavljanjem verzov: »Srečal sem jo / v nepravem času / V času / ki je bil primeren za krik / in ne za smeh/«.

Preko dekletove zgodbe se odpirajo številna vprašanja, med njimi vprašanja delavske problematike, samomora, pa tudi že zgoraj omenjene razosebljenosti, ujetosti in nemoči posameznikov v sistemu, kjer posameznik in njegova usoda predstavljata samo »kolateralno škodo«, kot pesnik zapiše v *Popevki* (2011: 7), uvodni pesmi zbirke *Prostost sveta*, ki prav tako opozarja na taisti problem, ki je, kot že omenjeno, tudi sicer ključen problem obeh izmed obravnavanih zbirk.

V pesmi zaznamo dekletovo izjemno visoko moralno držo, ki jo ohranja kljub hudi eksistencialni stiski. Znotraj nje stoično vztraja, se bori in ohranja svoje dostojanstvo celo, ko jo med stavko ugrizne nemški ovčar. Beremo: »Tudi ko jo je ugriznil / Nemški ovčar / ki so jih varnostniki / nagnali na stavkajoče ženske / je ni zapustila dobra volja / Že naslednji dan / je (z obvezano roko) / spet stala na dvorišču tovarne / in se smejala«. Ranljivost in globoko pretresenost dekle pokaže šele znotraj ljubezenske zgodbe s subjektom, ko ji ta predlaga, naj si poišče drugo službo: »Samo začudeno me je pogledala / s svojim temnim pogledom / in ni rekla nič / Ko sva se ljubila / tisti večer / je imela lica mokra / in slana« ter kasneje, ko tovarno dokončno zaprejo in dekle klone pod težo pritiskov ter stori samomor.

Subjektova življenjska zgodba – zgodba nekoga, ki dobiva redno plačo in mu ni potrebno stavkati na dvorišču ter skrbeti za prihodnost, predstavlja antipod dekletovi tragični usodi.

V kitici »Rekel sem ji / da jih bodo nategnili / Tako kot so se vse / Da nima smisla / Da naj si raje poišče drugo službo / Samo začudeno me je pogledala / s svojim temnim pogledom / in ni rekla nič / Ko sva se ljubila / tisti večer / je imela lica mokra / in slana« lahko zaznamo razkorak med zaljubljenca, saj subjekt ne pokaže razumevanja do dekletove stiske, ki znotraj kratkega ljubezenskega razmerja poleg bližine in ljubezni išče tudi uteho. Predlaga ji torej, naj si poišče drugo službo, kar se ji zdi popolnoma nesprejemljivo – bori se namreč za nekaj, kar ji po vseh pravicah pripada, predvsem pa za ohranitev lastne integritete; boj, stavka sta torej edina možna pot.

Gre za par heterogenih subjektov – on je intelektualec, ki bere poezijo, ona delavka, ki ob poeziji molči. Na koncu smo priča nemoči poezije, da bi odrešila dekle, čeprav je iz odlomka

Shakespearovega soneta videti, da poezija iz idealizacije sestopa v zemeljsko človeškost, tako kot izobraženi lirski subjekt sestopa v spoznavanje realnosti.

Čeprav se, kot pritiče baladam, pesem konča tragično, s samomorom dekleta, to vendarle ni pesem obupa, sprijaznjenosti z usodo. Polna je neke dostojanstvene moralne drža, ki jo zavzema dekle v pesmi. In takšna je tudi drža lirskega subjekta do dekletove usode, v kar nas prepriča *»ukradeno posvetilo / zamujen[a] ljubezensk[a] izjav[a]«*, citat Shakespearjevega soneta, ki jo subjekt napiše na prvo stran knjige: *»Njen smeh poslušam rad, četudi vem, / da zvoki strun prijetneje zvene; / kako boginje hodijo, ne vem, / ko ona hodi – stopa kot ljudje«*.

Zdi se, kot da je v tem skrito vso bistvo *Balade*, upam si trditi, da bistvo obeh zbirk, ki je, kot se razkrije ob podrobnem branju, pravzaprav vitalistično – stopati kot ljudje, vztrajati, boriti se do konca, četudi v *»nepravem času /.../ ki je [...] primeren za krik / in ne za smeh«* in pri tem ohranjati človečnost, ponos in dobro voljo. Zdi se, da Möderndorferjev *»nepravi čas, ki je primeren za krik«*, kriči po boju za človečnost, po ohranitvi človeške integritete in dostojanstva posameznikov.

Zaključek

Obravnavani zbirki Vinka Möderndorferja, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp* (1999) in *Prostost sveta* (2011), se s svojo vsebino uvrščata v prostor socialne lirike, saj se obračata k malemu človeku, tematizirata socialne krivice svojega časa in se kritično odzivata na družbeno realnost, ki jo kroji surov sistem globalnega kapitalizma.

Avtorjeva poezija prinaša kritiko kapitalističnega sistema, ki je razosebil medčloveške odnose, posameznika pa popredmetil v zamenljivo tržno blago, sredstvo za doseg cilja. Znotraj tega sistema postanejo tragične človeške usode samo kolateralna škoda, ki nastane v procesu akumulacije kapitala.

Möderndorfer ubeseduje predvsem individualne, konkretne zgodbe malih ljudi in njihovih eksistencialnih stisk, ki preraščajo v univerzalnost in na ta način s prstom pokažejo na probleme sodobnega sveta. Nekatere izmed pesmi so zgrajene okrog antagonizma med »mi« in »oni«, med delavci in oblastniki, izkoriščanimi in izkoriščevalci, kar jim daje dodaten subverziven naboj, pri čemer je v zgodnejši zbirki opaziti več distance kot v kasnejši.

Analizirane pesmi prinašajo odzive na družbeno nepravico, gre za kritiko materialističnega sveta in brutalnega kapitalističnega sistema, s katerima je zaznamovan današnjik. Obravnavanim pesmim je skupna problematika razosebljenosti, popredmetenosti posameznika v svetu, ki ga kroji globalni kapitalizem, kar avtor dosega predvsem s pomočjo delavske tematike in motivov brezposelnosti. Junaki avtorjeve poezije so anonimni, nemalokrat zreducirani na številke, kar še dodatno vnaša zavest o njihovi zamenljivosti, nepomembnosti v imenu akumulacije kapitala, hkrati pa daje občutek, da bi lahko bila ubesedena zgodba junakov iz pesmi tudi zgodba katerega koli izmed nas, odkriva pa tudi strukturni problem – nemoč posameznikov znotraj kapitalističnega labirinta brez izhoda.

Za Möderndorferjeve male ljudi je značilna visoka moralna drža, vztrajanje in poskusi spremembe položaja, v katerem so se znašli ter ohranjanje dostojanstva, tragični brezizhodnosti in hudim eksistencialnim stiskam navkljub. Vse to vnaša v poezijo vitalistično noto, pa čeprav gre za posameznike, ki so se znašli v »nepravem času« (2011: 56), ki ni »primeren za življenje« (2011: 60), temveč je prežet z deziluzijo, razočaranjem in kriči po spremembi, boju za človečnost ter ohranitvi človeške integritete.

Lirski subjekt v analiziranih pesmih ubeseden svet predstavlja večinoma neprizadeto, brez političnega opredeljevanja, z določeno mero distance, realnost slika kot *stanje bp* – brez posebnosti, torej kot stanje, ki je popolnoma vsakdanje, normalno, s tem pa še dodatno pogloblja sporočilnost, saj ne ponuja odgovorov na vprašanja. Na številnih mestih se oprime ironije, cinizma, (črnega) humorja in groteske, kar doprinese k živosti in gibčnosti vtisov, onemogoča zdrs v patetičnost in rahlja resnobno vzdušje, hkrati pa v bralcu vzbuja mešane občutke nelagodja in simpatije do junakov. Ta učinek je lahko dosežen s prikazovanjem življenja (in govornice) od znotraj, torej s stališča delavca kot subjekta in ne le predmeta.

Poezija obravnavanih zbirk reflektira vlogo posameznika v času kapitalizma in sili k razmisleku o nujnih družbenih spremembah, pri čemer s svojo iskrenostjo in neposrednostjo stavi na sočutje bralcev in hkrati odpira vprašanja o vlogi poezije v družbi.

Literatura je vselej odraz duha časa, v katerem nastaja in čas, v katerem živimo danes, nujno potrebuje spremembe, temu pa pritrjuje tudi Möderndorferjeva poezija. Ali torej lahko poezija spreminja svet? »[U]metnost lahko spremeni življenje. Naša spremenjena, s spoznanjem in znanjem ožarjena življenja pa potem lahko spreminjajo svet« (Möderndorfer 2005: 49).

Viri in literatura

Viri

Vinko MÖDERNDORFER, 1999: *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*. Ljubljana: Glosa – Sindikat kulture Slovenije.

Vinko MÖDERNDORFER, 2011: *Prostost sveta*. Ljubljana: Knjižna zadruga.

Literatura

Goran DEKLEVA, 2011: Mi in oni. *Delo* 53/282 (6. 12. 2011). 16.

Ervin FRITZ, 2011: Prostost sveta (spremna beseda). V: Vinko Möderndorfer, *Prostost sveta*. Ljubljana: Knjižna zadruga.

Suzana GOLUBOV, 2013: Intervju: Pisatelj in režiser Vinko Möderndorfer. *Lisa* 18/2013. <http://www.lisa.si/intervju/intervju-pisatelj-in-reziser-vinko-moderndorfer/>. Dostop: 3. 8. 2015.

Marjan HORVAT, 2012: Vinko Möderndorfer: »V politiki je naivnost enaka nesposobnosti, v življenju pa je naivnost v resnici poštenost«. *Mladina* (20. 1. 2012). <http://www.mladina.si/108492/vinko-m-derndorfer-v-politiki-je-naivnost-enaka-nesposobnosti-v-zivljenju-pa-je-naivnost-v-r/>. Dostop: 3. 8. 2015.

Ana JURČ, 2013: »Skozi pesnika se svet pretaka na drugačen način kot skozi ostale ljudi«. Intervju z Vinkom Möderndorferjem. *MMC RTV SLO* (25. 2. 2013). <https://www.rtv slo.si/kultura/knjige/skozi-pesnika-se-svet-pretaka-na-drugacen-nacin-kot-skozi-ostale-ljudi/300959>. Dostop: 3. 8. 2015.

Janez KEBER, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Urška KLAJN, 2013: *Eros v poeziji Vinka Möderndorferja. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.

Matevž KOS, 2009: Sodobna slovenska literatura v kontekstu: med marginalnostjo in globalnostjo. *Primerjalna književnost*, 32/2, 41–52.

Vinko MÖDERNDORFER, 2013: *Izdelovalec zvonov: Razmišljanja o literaturi, gledališču, filmu in drugih rečeh*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ in Alojzija ZUPAN SOSIČ (ur.), 2006: *Almanah Svetovni dnevi slovenske literature*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Boris A. NOVAK, 2003: O ljubezenski liriki Vinka Möderndorferja ali O ljubezni v času e-maila (spremna beseda). V: Vinko Möderndorfer, *Temno modro kot september (in različni ljubezenski e-maili)*. Novo mesto: Založba Goga.

Boris A. NOVAK, 2007: Spremna beseda. V: Vinko Möderndorfer, *Razhajanja*. Ljubljana: Center za slovensko književnost.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Sodobna slovenska poezija. V: *Svetovni dnevi slovenske literature. Almanah*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 9–12.

Irena NOVAK POPOV, 2014: *Novi sprehodi po slovenski poeziji*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Anja RADALJAC, 2012: Vinko Möderndorfer: Prostost sveta. *Radio Študent* (26. 1. 2012). <http://radiostudent.si/kultura/kosilo-nekega-molja/vinko-m%C3%B6derndorfer-prostost-sveta>. Dostop: 30. 7. 2015.

SIGLEDAL.ORG, *Vinko Möderndorfer*.

http://www.sigledal.org/geslo/Vinko_M%C3%B6derndorfer. Dostop: 1. 8. 2015.

Alenka TERAN KOŠIR, 2013: Vinko Möderndorfer: Boj bo hud in oblastniki se ne bodo dali zlahka. *Planet Siol.net* (16. 1. 2013).

http://www.siol.net/kultura/umetnost_in_oblikovanje/2013/01/vinko_moderndorfer_nimam_a_mbicij_biti_politico_provokativen.aspx. Dostop: 3. 8. 2015.

Milan VINCETIČ, 2011: Vinko Möderndorfer: Prostost sveta. *Sodobnost*, 75/11, 1500–1502.

WIKIPEDIA. *Mali človek*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Mali_%C4%8Dlovek. Dostop: 10. 8. 2015.

WIKIPEDIA. *Socialni realizem*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Socialni_realizem. Dostop: 10. 8. 2015.

WIKIPEDIA. *Vinko Möderndorfer*.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Vinko_M%C3%B6derndorfer. Dostop: 1. 8. 2015.

Ciril ZLOBEC, 1999: Pesmi iz črne kronike – stanje bp – nova socialna pesem. V: Vinko Möderndorfer, *Pesmi iz črne kronike: stanje bp*. Ljubljana: Glosa – Sindikat kulture Slovenije.

Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2008: Zadrge odpetih poezij (spremna beseda). V: *V tebi se razraščam. Antologija slovenske erotične poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor).

Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2011: *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu*. Ljubljana: Litera.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 31. 8. 2015

Špela Habulin

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana Špela Habulin izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis: